

EL «PLANO DEL CASTILLO Y SALINAS Y CONTORNOS DE CARDONA DEL EXCELENTÍSIMO SEÑOR DUQUE DE CARDONA»

Andreu Galera i Pedrosa

L'autor ens presenta les característiques i les vicissituds d'un valuós document històric trobat en no gaire bon estat de conservació. Aquest plànol, probablement de la primera meitat del segle XVIII, pot aportar noves dades a la història de l'explotació de les mines de sal de Cardona.

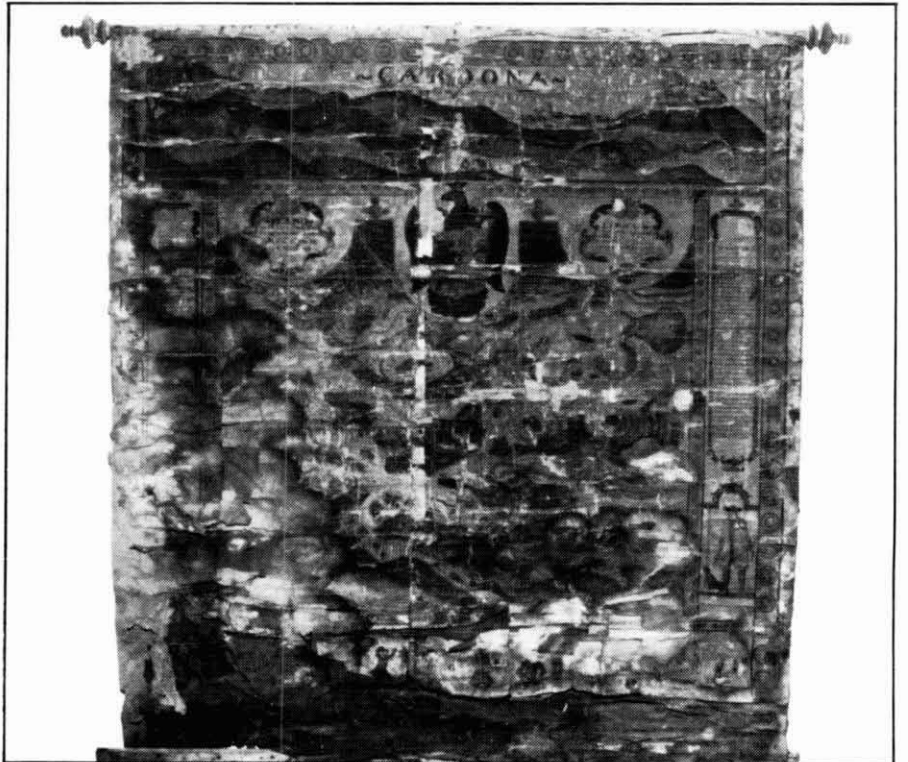
El «*Plano del Castillo y Salinas y contornos de Cardona del Excelentísimo Señor Duque de Cardona*», que presentem en les fotografies que acompanyen aquest treball, és una peça excepcional per a conèixer la història de l'explotació de les Salines de Cardona, així com de la mineria a la comarca del Bages.¹

L'objecte en qüestió va ser localitzat als baixos de l'edifici d'oficines de la fàbrica «Manuela», propietat

de l'empresa «Mines de Cardona». El greu estat de conservació en què es trobava feia perillar la seva integritat. Per aquest motiu, a l'estiu de 1988, alguns membres del Foment Cardoní, prèvia llicència de la direcció de l'empresa, el van treure d'aquell indret i el van donar a l'Arxiu Històric de Cardona (AHC).²

Els encarregats de l'Arxiu Històric es van adonar de la importància que aquest tenia. I fou per això que

Estat actual del plànol
(fotos A. Galera).

ràpidament es van fer gestions amb el Servei d'Arxius per a portar a terme la restauració del plànol. Els encarregats de dur a terme les gestions foren el Sr. Jesús Casas i Nadal, aleshores arxiver, i el Sr. Ramon Planes i Albets, del Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya. Després de quatre anys de gestions, actualment es troba en procés de restauració a la seu del Servei de Restauració de Béns Mobles a Sant Cugat del Vallès.

Pel que fa a la seva cronologia ens és ara per ara impossible d'establir quan i per qui fou realitzat. El lamentable estat en què es va trobar no ha permès llegir cap dada o data. De fet es podria tractar del plànol que esmenta Miguel Elias y Marchal a la seva obra *Memoria sobre el criadero de sal gema de Cardona* on diu: «...tenemos a la vista copia de un croquis, cuyo original, que ecsistia en la casa ayuntamiento de dicha villa, desaparecio en el año 1849. Este, segun se cree por los nombres de los dueños de los terrenos que en él figuran, fué levantado por los años 1736 ó 1737...»³. Com a confirmació d'aquesta notícia en el Llibre de la Clavaria de l'any 1736 (el clavari era la persona encarregada de la hisenda municipal), trobem com aquell va fer un pagament de dues lliures amb data del 31 de gener al prevere cardoní Ignasi Casals «...per sos treballs de haver anat dos vegades a la Sal y cercanies de ella per fer una mapa de las terras del rededor de ditas Salinas...»⁴. Amb tot se'ns fa molt difícil afirmar que aquest plànol sigui el que es va fer l'any 1736.

Malgrat tot, dins seu hi ha un element que pot ser orientatiu: en la seva part inferior s'esmenta l'edifici de la gabella del Rei, fet que ens porta a situar el plànol en dates posteriors al 1715, any en què la sal de Cardona fou estancada.⁵

També es pot observar en la seva part superior l'escut de la casa ducal de Medinaceli. El casal dels Folc-Cardona, senyors del ducat del mateix nom i de les Salines, va mantenir des de finals del segle XVI una política de lligams matrimonials amb els grans casals castellans (Fernández de Còrdova) fins que fou assimilada pel llinatge andalús de la Cerda (casa

de Medinaceli). L'any 1690 Caterina d'Aragó i Sandoval Folc de Cardona, pubilla de Lluís Ramon Folc, setè duc de Cardona, es va maridar amb Joan de la Cerda. D'aquesta manera el casal cardoní va restar dins els extensos estats dels Medinaceli.⁶

Tot això ens porta a deduir com a primera hipòtesi de treball que el plànol va ser fet al llarg del segle XVIII, suposició que ve refermada per les característiques formals de les lletres dels textos i la vestimenta dels personatges dibuixats en ell.

El plànol s'estructura en dues parts ben diferenciades.

En la seva zona superior s'observa una perspectiva frontal de la façana meridional del castell, vila i salines

amb el títol «*Cardona*». Aquí podem veure com s'indiquen diferents zones amb les lletres A, B, C, D, i E, el significat de les quals es troba en una «*Explicazion*» que hi ha al marge de l'esquerra. En aquesta llegenda hi diu:

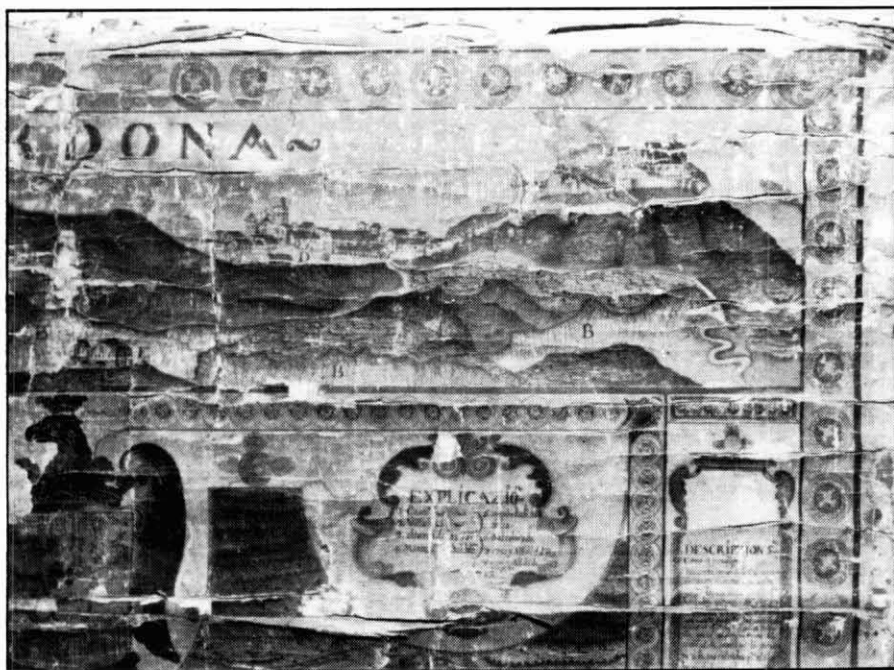
A: Indrets on aflora la sal vermella o «*dorada*». Aquests són la Muntanya de Sal i la Bòfia Gran.

B: Indrets on aflora la sal gemma o «*blanca*». Aquests es troben situats a prop de l'Areny de la Sal o Salines del Duc, davant del Collet de Sant Onofre.

C: El castell de Cardona. Hi podem observar els baluards del recinte exterior fortificat (segles XVII-XVIII); la casa del Governador; l'es-

L'escut dels Medinaceli.

El castell i vila de Cardona.

glésia de la Col·legiata Secular de Sant Vicenç; i l'edifici del polvorí situat als peus d'aquesta, construït entre els anys 1718-1719, on abans es trobava la casa dels canonges.⁷

D: La vila de Cardona amb la muralla medieval; l'església parroquial de Sant Miquel (segle XIV); el convent franciscà de Sant Dídac (segles XVII-XVIII), i la Casa del Consell de la Universitat de Cardona.

En el recinte emmurallat podem observar el Portal de Santa Maria de la Pietat o de Barcelona, d'on surt el camí reial que, passant pel lloc de la Coromina, portava cap a Manresa i Barcelona. Aquest vial, en la zona pròxima a la font de la Pomalla (actualment bòfia de cal Pinsota), es bifurcava en un altre camí que es dirigia vers la Font de Canconills i des d'allà davallava fins a arribar a les Salines i als edificis de la gabella de la sal.

A l'extrem occidental de la vila, en la zona extramurs, apareixen els Collars (actualment, la Pietat) amb les dues torres de l'antic i avui enderrocat Portal de les Torres. Darrere seu hi ha un edifici que podria ser la capella de la Pietat (s. XVII). L'any 1794 el Tinent Coronel del Reial Cos d'Enginyers, en Ferran Gaver deia: «...En las alturas de la Piedad se hallan dos torres, o atalayas antiguas de silleria, para cubrir la villa, e impedir que el enemigo se situe en

ellas para incomodar el castillo [...] las quales se hallan sin puertas, ni pisos y bastante maltratadas por el fuego de la Artilleria que resistieron a principios de siglo...».⁸

E: Els edificis de la gabella de la sal. L'any 1788 en Francesc de Zamora deia d'aquests «...para el despacho de la sal hay dos casas: la una del Rey [...] hecha de mamposteria! y otra de S. E. el Señor Duque de Cardona [...] es de madera, con dos almacenes de lo mismo...».⁹ I en l'any 1808, en el llibre *Viatge Pintoresc i Històric* d'Alexandre de Laborde es deia: «...Aquesta vall està encreuada per una altra petita carena de turons, marcada amb la lletra F, al peu de la qual s'han construït les dues cases de l'oficina d'expedicions (lletra H). L'una, feta de pedra, és propietat del rei; hi té un administrador, un delegat i un caixer. L'altra és feta de fusta i és propietat del duc de Cardona, hi ha un revisor-comptable, l'encarregat de pesar la sal i un agent per a vigilar els obrers que hi treballen. Davant aquestes cases hi ha la principal explotació de sal blanca...».¹⁰

Val a dir que, d'aquestes edificacions, existeix publicat el contracte entre el Procurador del duc de Cardona i Agustí Mas, fuster de la Coromina, per a la construcció d'un nou magatzem a les Salines de Cardona l'any 1778.¹¹

Per sota d'aquesta perspectiva frontal es troba l'escut de la casa ducal de Medinaceli, encapçalant una planta del castell i de la vila de Cardona, així com un plànol topogràfic de tota la Vall Salina amb les zones on s'explotava la sal, les terres conreades i els diferents camins i vials. A la Vall Salina existien nombroses zones destinades al conreu de la vinya, així com algunes extensions de bosc. Quan el 14 de maig de 1768 els Consellers de Cardona discutiren sobre els perjudicis que la implantació del Reial Cadastre havia comportat sobre el conreu de la vinya al terme amb el progressiu abandonament de les vinyes, van dir: «...desde las ventanas de la casa de la vila de Cardona, se vehuen molts herms a la costa de la sal, ab senyals de parets que eran vinyas; en la costa de Sant Honofre lo mateix; en lo toll de Vicens Cots, notari, [actualment cal Pinsota] se veu haver-se deteriorades o enfosada part de terra, y en lo camí Real que baxa a la part de la Sal, que baixa à Canconills, lo mateix. Sobre lo tall de la Sal, se ha arruinada una vinya gran que hi havia. A la part de la Sal Roja se han disminuït molt las vinyas de sobre la Bofia de detras de la mateixa Sal Roja...».¹² Referent als boscos, aquests són esmentats en l'obra de Miguel Elias y Marchal, aportant diferents testimonis.¹³

A l'esquerra d'aquest escut es troba emmarcada entre orles la següent llegenda: «Plano del Castillo y Salinas y contornos de Cardona del Excelentísimo Señor Duque de Cardona» i, a la seva dreta, una altra «Explicacion» del plànol topogràfic, que amb diferents números ens indica: 1-«Castillo»; 2-«Villa»; 3-«Alturas de las Torres»; 4-«Montaña de Sal Blanca»; 5-«Concabo llamada de la Bofia»; 6-«Sal Colorada»; 7-«Casa y Alfoli del Rey»; 8-«Casa y Alfoli de su Excelencia»; 9-«Almacén Grande».

Tot això està emmarcat amb una sanefa configurada per cercles lligats entre sí que dibuixen interiorment una flor de quatre pètals, presentant una fulla d'acant a cadascuna de les quatre cantonades.

A ambdues bandes d'aquesta sanefa hi ha disposades dues orles allargades que presenten, a la banda

esquerra, l'abans descrita explicació de la perspectiva frontal situada a la zona superior, així com de les activitats d'aquells que treballaven al salí i, a la banda dreta, una descripció de les meravelles naturals de la sal de Cardona.

Per sota d'aquestes orles apareixen representades les diferents activitats que comportava l'explotació de les Salines:

F: Com es pesava la sal.

G: Els que tallaven la sal en les pedreres de l'antiga explotació a cel obert. Aquestes pedreres es poden veure també en la planxa LXXXI núm. 1 i 3 del *Viatge Pintoresc i Històric* d'Alexandre de Laborde representant la manera com s'explotaven.¹⁴ Segons aquest, l'extracció es feia mitjançant uns cent homes que extreien la sal amb picots i pics, una tècnica d'extracció que es documenta ja a l'Edat Mitjana. Així l'any 1463 el clavari va deslliurar un albarà com a pagament del menjar, beure i jornals dels «talladors de la sal» que havien treballat a compte del Comú de Cardona. Aquests havien tallat la sal que cada any rebia el Comú, en nom de tots els veïns. Un dret que tenia els seus orígens en aquell que el comte de Barcelona Borrell II va concedir l'any 986 en la seva Carta de Repoblació, on es deia que tots els veïns de Cardona podien anar a cercar sal al salí els dijous de cada setmana: «...*Et ipse die Iovis semper sit vestrum de illa sale in omni tempore, sicut fuit ab inicio...*».¹⁵

Val a dir que aquest sistema d'explotació va perdurar fins que, a començaments del segle XIX, es va introduir la pólvora.¹⁶

H: Els qui carregaven la sal en una mena de carretons i la transportaven al magatzem.

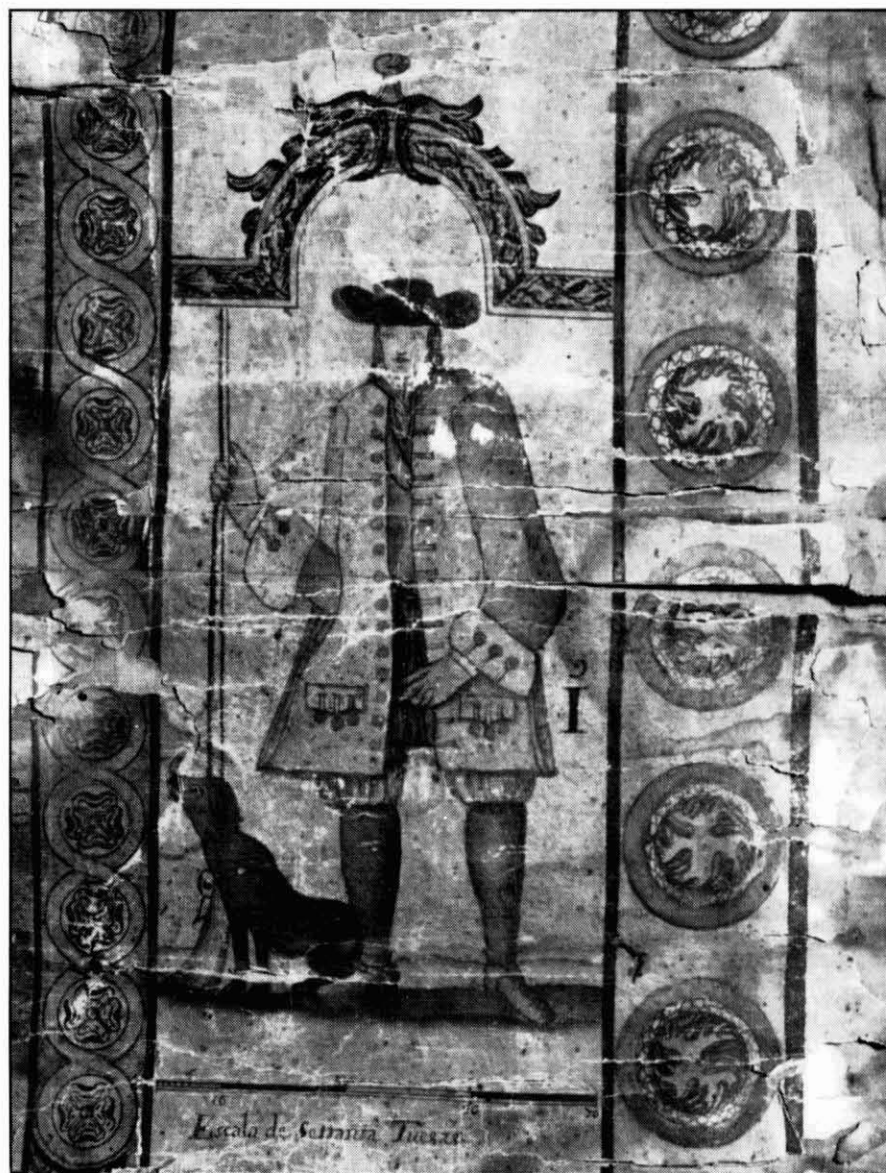
I: El guarda de les salines amb un mosquetó i un gos.

Finalment tot el conjunt resta emmarcat per una altra sanefa que presenta cercles que tanquen dins seu decoracions de caràcter floral.

Aquest conjunt de detalls fan del plànol una peça d'estudi molt interessant, ja que permet situar i visualitzar, malgrat el greu estat de conservació que presenta, les diferents activitats de les salines al segle XVIII.

Els treballadors de les Salines.

El guarda de les Salines.

Les possibilitats d'estudi no es limiten només a la Vall Salina, sinó que també s'hi poden observar aspectes com els baluards i defenses del castell de Cardona, així com temes relacionats amb l'urbanisme de la vila (muralls, carrers, places i edificis singulars).

Tot això representa un avenç molt important en el conjunt de coneixements que tenim del salí de Cardona. Troballes com aquesta poden servir per donar llum a una parcel·la de la història de Cardona que, si bé ha estat tractada en estudis d'aspectes puntuals o bé de síntesi, fins ara mai no ha estat treballada en projectes de rigorosa investigació científica.¹⁷

I és per aquesta raó que considerem del tot necessària la restauració del plànol. Amb la seva recuperació, juntament amb l'estudi de tots aquells elements relacionats amb les salines, podrem entendre molt millor la dimensió històrica i social del que va representar la sal a Cardona i al Principat de Catalunya.

NOTES

- 1- Una síntesi d'aquesta la tenim a ARNAU i REITG, Ramon: «Laminaria del Bages. Visió retrospectiva» a *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, 3, Manresa, Centre d'Estudis Bagencs, 1984, p. 53-58. A nivell de Catalunya vid. MALARTIC, Y.: «Le Sel en Catalogne (XIIIe-XVe siècles)» a *106 Congrès nat. des Soc. savantes*, Perpinyà, 1981, p. 181-200.
- 2- BARBERÀ, J.; CASAS, J.: «Memòria» a *Bulletí del Patronat Municipal de Museus*, 5, Manresa, Patronat Municipal de Museus de Cardona, 1988, p. 8.
- 3- ELIAS Y MARCHAL, Miguel: *Memoria sobre el criadero de sal gema de Cardona*, Barcelona, 1854, p. 10.
- 4- AHC, I.3.3.1.3., Llibre del Clavari de l'any 1736, rebut núm. 229.
- 5- Per la Reial Cèdula del 21 de gener de 1715 es va ordenar l'estanc de la sal.
- 6- Per això vid. SERRA i VILARÓ, Joan: «Els Senyors de Cardona» a *Història de Cardona*, llibre I, Tarragona, Hnos. Sagrañes, 1966, p. 511.
- 7- Per això vid. SERRA i VILARÓ, Joan: *El Castillo de Cardona*, Manresa, Imp. San José, 1954, p. 38. CASAS i NADAL, Montserrat: «La Candònica de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana. Alguns aspectes de la seva història des dels seus orígens fins al 1311» a *Història de Cardona*, llibre III 1a part, Balsareny, Patronat Municipal de Museus de Cardona, 1992, plànol final del castell de Cardona.
- 8- AHC, XIII.1., Fortificacions: «Relación del estado en que se hallan las fortificaciones de la Plaza de Cardona con expresión de los defectos y ventajas que logran por su situación y obras que se consideran precisas para su resguardo y defensa en caso de ataque».
- 9- ZAMORA, F.: *Diario de Viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, 1973, p. 127.
- 10- DELABORDE, Alexandre: «Viaje Pintoresco i Històric. El Principat», a *Biblioteca Abat Oliba*, Sèrie Il·lustrada 1, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1974, p. 223, planxa LXXXI, núm. 1 «Pla de les Salines de Cardona».
- 11- PLANES i ALBETS, Ramon: «Un document sobre la renovació dels edificis de les Salines de Cardona (1788)» a *Bulletí del Patronat Municipal de Museus*, 6, Manresa, Patronat Municipal de Museus de Cardona, 1989, p. 54-59.
- 12- AHC, I.1.1., Sessió del Consell del 14 de maig de 1768.
- 13- Vid. ELIAS y MARCHAL, Miguel: *Memoria...* p. 10-14.
- 14- Aquestes pedreres eren conegudes a l'Edat Mitjana com l'Areny de la Sal, restant sota el domini del casal dels Folc-Cardona. Així el 19 de desembre de 1258 el vescomte de Cardona, va fer acte de donació del castell d'Olius i els seus termes al Paborde de la canònica de Santa Maria de Solsona, juntament amb la donació d'una somada de sal que cada setmana podien anar a buscar «...en la nostra salina de Cardona o en Arigno o tall de la sal...». Per això vid. SERRA i VILARÓ, Joan: *Notes Històriques d'Olius*, Barcelona, l'Avenç, 1908, p. 23.
- 15- AHC, I.3.3.1.1., Llibre del Clavari de l'any 1463. Sobre els drets dels vilatans a pendre sal del salí els dijous vid. GAYA i MASSOT, Ramon: *Carta de població de Cardona*, reproducció facsimil de l'edició feta a Manresa per la Impremta Sant Josep l'any 1935, Cardona, 1986.
- 16- Un fet comú i usual és la introducció tardana de la pólvora en l'extracció minera. Així ho constaten arreu d'Europa els estudis de M. Christine BAILLY-MAITRE: «Les techniques extractives au Moyen-Age et début des temps modernes» a *La vida Medieval a les dues vessants del Pirineu*, Actes de 1r. i 2n. Curs d'Arqueologia d'Andorra. 1988 i 1989, Andorra, Patrimoni Artístic Nacional, 1990, p. 102. «Les mines médiévales en Provence et aux Alpes». Conferència oferta en el 3r. curs d'Arqueologia d'Andorra: *La vida medieval a les dues vessants del Pirineu III* (Actes en curs de publicació). Setembre-octubre 1991.
- 17- En el seu moment Mn. Joan Serra Vilaró va projectar dins la col·lecció *Història de Cardona* publicar el cinquè volum sota el títol *Les Salines de Cardona*. Malauradament la seva mort abans d'enllestir la col·lecció ho va impossibilitar. En aquest sentit només existeix la tesi doctoral inèdita *Aportación a la historia de la Sal. Minas de Cardona* escrita per Catalina Mèñiz Márquez, bibliotecària d'ERT, que tracta el salí de Cardona des de la segona meitat del segle XVIII fins a la venda d'aquest per part dels ducs de Medinaceli l'any 1923 a la Unió Espanyola de Explosivos.

Andreu Galera i Pedrosa

Arxiu Històric de Cardona